

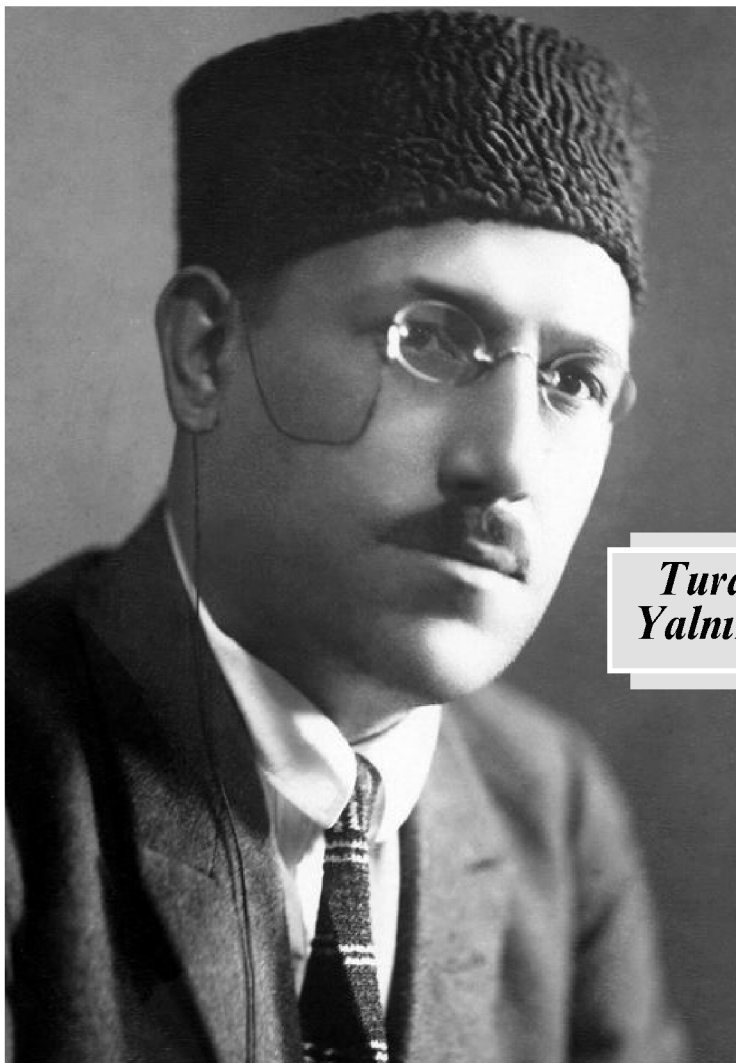
Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

Aydın Mədətoğlu
Qasımlı

Türkün özünəməxsus tarixi, ədəbiyyatı, incəsənəti, mədəniyyəti və s. olduğu kimi, bir də çox dəyərli tarixi ədəbiyyatı var. Bu müəzzəm tarixi əks etdirən tarixi ədəbiyyatın yaradıcılarından biri də Azərbaycan mənzum dramaturgiyasının banisi Hüseyn Caviddir.

Cavidin mənsub olduğu Türk millətinin Bilgə Xaqandan başlayıb Mahmud Kaşğarlı, Yusif Xas Hacib Balasaqunlu, Fəxrəddin Mübarəkşah, Mir Əlişir Nəvai, İsmayıl Bəy Qasıralı, Əlibəy Hüseynzadə, Əhməd Bəy Ağaoğlu, Mehmet Akif Ərsoy, Yusuf Akçuraoğlu, Mehmet Əmin Yurdaqul və Ziya Göyalt tərəfindən davam etdirilən Türk məfkurə sistemindən kənarda təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. İsmayıl Bəy Qasıralının "Dildə, fikirdə, işdə birlik" və Əlibəy Hüseynzadənin "Türkləşmək, İslamlaşmaq, Müasirləşmək" kimi ideoloji-siyasi proqramları ilə yola çıxan Hüseyn Cavidin ən böyük qayəsi Türk Birliyi və bu birliyin ehtiva etdiyi coğrafi ərazisi olan Turanda yaşayan Türklərin mənəvi, iqtisadi, siyasi və hətta hərbi birliyi olmuşdur. Maddi ruh müvazinətinə dayanan, həyatın pozulduğu, maddinin-mənəvinin üstələdiyi dünyanı, bəşər tarixinin heç vaxt görmədiyi bir böhrana sürüklədiyi bir dövrdə şeirin, bədii ədəbiyyatın, xüsusilə dram sənətinin xalqla canlı ünsiyyətini dərinləndirən Hüseyn Cavid Əfəndi Türklüyü, Türk ruhunu, Türk mənəviyyatını bütün yaradıcılığında daim canlı saxlamağa çalışan nadir sənətkarlarımızdandır. Türk tarixinin 2500 illik böyük bir mərhələsini, Sakalar və Hunlardan Səlcuqlulara, Teymurlu və Osmanlılardan

Əqidə Şahidi, böyük türkçü – Hüseyn Cavid

*Turana qılıncdan daha kəskin, ulu qüvvət,
Yalnız mədəniyyət, mədəniyyət, mədəniyyət!*

siyasi məsələləri nəzərə almağa çalışmışdır.

Şərəfli Turan məfkurəsinin gerçəkləşməsinə çalışan mütəfəkkir, tarixi əsərlərində Turan hökmdarı -Əfrasiyabdan (Alp Ər Tonqadan), Hun Xaqanı - Atılladan Səlcuqlu Sultanları - Alp

çıvana qayıdaraq, bir vaxtlar təhsil aldığı "Məktəbi-tərbiyə"də Türk və fars dillərindən dərs demişdir. Hüseyn Cavid 2 il burada müəllimlik etdikdən sonra 22 aprel 1906-cı ildə İstanbulla gəlmiş, ilk öncə İstanbulda təhsil almaq üçün Azərbaycandan ezam olu-

şısındakı xidmətlərini nəzərə çatdırmaqla öz etnik mənşəyi və tarixi ilə də fəxr etmişdir. Çünki bu Türk qəhrəman hökmdarları Turanı gerçəkləşdirənlər, Yer kürəsinin böyük bir hissəsinin coğrafi və siyasi xəritəsini Türklərin simvolik rəmzi olan "Göy rəngə" boyamağa müvəffəq olmuş Cahangirlər olmuşlar.

Hüseyn Cavid 24 oktyabr 1882-ci ildə Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur. O, Naxçıvan şəhərində Məhəmməd Tağı Sidqinin açdığı "Məktəbi-tərbiyə" adlı "Rus-tatar" məktəbində dörd il təhsil almış, buranı bitirdikdən sonra Təbrizdəki "Talibiyyə" ruhani mədrəsəsində təhsilini davam etdirmiş, 1904-cü ildə Nax-

biyyət şöbəsinə daxil olmuşdur. İstanbul darülfünunda o, filosof Rza Tofiqin Qərb ədəbiyyatı müəllimləri Cənab Şəhabəddin və Xalid Ziyanın, həmçinin "istiqlal şairi", professor Mehmet Akifin mühazirələrini dinləmişdir. Bu "sərvətifünun"çuların Cavidin estetik dünyagörüşünün formalaşmasında müstəsna xidmətləri olmuşdur. İstanbulda Hüseyn Cavid buraya təhsil almağa gələn Azərbaycanlı Mirzəbala Mirqasımov, Abdulla Sur, Qırğızıstanlı Əbdüləziz və Kırımlı Bəkir Çobanzadə ilə dostluq etmiş, Güney Azərbaycan məşrutəçiləri, İran Demokrat Firqəsinin o zamankı lideri, partiyanın ideologiyasını Məmməd Əmin Rə-

maq, avropalılılaşmaq" kimi ideoloji konsepsiyaları dünyada yaşayan bütün Türklər arasında siyasi-ideoloji düstura, Türk millətçiliyinin düşüncə və həyat prinsipinə çevrilmiş, artıq XX əsrin əvvəllərində Türk dünyasını tanımaq və tanımağa xidmət edən "Türk dərneyi", "Türk yurdu dərneyi", daha sonra "Türk ocaqları" kimi siyasi-ideoloji təşkilatlar yaradılmış və dünyanın müxtəlif yerlərindən milli ziyalıları öz ətrafında toplayan, Yusuf Akçuraoğlu, Əhməd bəy Ağayev, Mehmet Emin Yurdaqulun birgə təsis etdikləri "Türk yurdu" dərgisi nəşrə başlamışdı. Bu milli ziyalılar sayəsində "Türkçülük" ideologiyası daha geniş arealı əhatə edərək,

sulzadə ilə birgə hazırlamış, Seyid Həsən Tağızadə "Danışmən-dani-Azərbaycan" əsərinin müəllifi, böyük ədəbiyyatşünas-alim Məmmədəli Tərbizat (Mirzə Məhəmmədəli Xan - A.M), Hacı Rəsul, Parisdə təhsil alıb vətənə qayıdan Güney Azərbaycanın Türk milli düşüncəsinin ideoloqlarından və ilk azadlıq şəhidlərindən olan Səid Səlməsi, Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin yaxın silahdaşlarından olan şair Zeynalabdin Səffət və "İttihad və tərəqqi" partiyasının Güney Azərbaycan inqilabçılarına kömək etmək məqsədi ilə göndərilən Güney Azərbaycan fədailərinin baş

Osmanlı İmperatorluğu, Güney və Quzey Azərbaycan, Kırım, Qazan və Türküstanda yayılmağa başlamışdı. O dövr Osmanlı dövlətinin əsas fiqurları olan hərbi nazir, vitse-generalissimus Ənvər Paşanın, xarici işlər naziri Tələt Paşanın "Türkçülük" və "Türk Birliyi" ideologiyasını qəbul etməsi ilə maarifçi və ideoloji "Türkçülük" siyasi və hərbi "Türkçülük"lə birləşərək, "Turancılıq" məfkurəsini ön plana çıxarmış və hətta ədəbi-bədii əsərlərdə özünə yer qazanmışdı ki, bu işdə ən böyük xidmət göstərənlərdən biri də məhz Hüseyn Cavid Əfəndi olmuşdur. İstanbulda

ideoloqu sayılan Ömər Naci bəylə yaxından tanış olmuşdu. Cavid İstanbul Universitetində Osmanlı ədəbiyyatı, fars ədəbiyyatı, Qərb ədəbiyyatı, ədəbiyyat tarixi, siyasi və ümumi tarix, tarixi coğrafiya, fəlsəfəyə giriş və s. fənlərdən dərs almışdır.

Cavidin İstanbulda təhsil aldığı dövr Osmanlı İmperatorluğunun çökməyə başladığı ən gərgin dövr olmuşdur. Bu dövrdə İkinci Məşrutəni elan olunmuş, Sultan II Əbdülhəmid taxtdan salınmış, "İttihad və tərəqqi" partiyası hakimiyyət başına gəlmişdi.

İstanbul mühiti və ətrafındakı yüksək səviyyəli ziyalılar Cavidə həqiqət, məhəbbət təlimi ilə yanaşı, "Türkçülük" məfkurəsinin ciddi məşqlərini keçmiş, gənc şairi bu məfkurənin sevdalısı etmişdilər. Belə ki, Hüseyn Cavidin İstanbul Universitetində təhsil aldığı illərdə Türkiyədə artıq "Osmanlıçılıq" və "İslam birliyi" ideyaları öz yerini məşhur Türkçü Yusuf Akçuraoğlunun irəli sürdüyü "Türkçülük" və "Türk Birliyi" ideyasına tərk etməkdə idi. Hələ XIX əsrin sonlarından başlayaraq, böyük mütəfəkkirlər olan "Ümumtürk dilinin atası" sayılan İsmayıl Bəy Qasıralının "Dildə, fikirdə və işdə birlik" və ideoloji-siyasi Türkçülüynün yaradıcısı Əlibəy Hüseynzadənin Türklərin yeganə milli-siyasi nicat proqramı olan "Türkləşmək, İslamlaş-

yüksək təhsil, milli tefəkkür və yaxın silahdaşlar qazanan Hüseyn Cavid 1910-cu ildə Türkiyədən Naxçıvana qayıtmış, üç ay sonra Bakıya gəlmiş, İstanbuldakı tələbə yoldaşı Abdulla Surun təqdimatı ilə 1911-ci ilin sonuna qədər bir il beş ay müddətində Bakıda yaşayan iranlılar üçün İran səfirliyi tərəfindən açılmış "İttihad" məktəbində Azərbaycan Türk dili müəllimi kimi fəaliyyət göstərmiş, 1912-ci ildə Gəncədə Axund Hüseyn Pişnamazzadənin müdir olduğu "Mədrəseyi-ruhaniyyə"də müəllimlik etmişdir.

1912-ci ilin avqust ayında Tiflisə gələn Cavid, Firidun bəy Köçərlinin köməyi ilə 1914-cü ilə qədər buradakı iranlıların "İttifaq" məktəbində dərs demişdir. Tiflisdə olduğu dövrdə Hüseyn Cavid Əziz Şərif, Rza Təhməsis, İsmayıl Haqqı Bəy, Qurbanlı Şərifzadə, Yüzbaşov, Kirmanşahlı və digər ziyalılarla ünsiyyətdə olmuş, 1914-cü ilin sonlarında o, səhhəti ilə əlaqədar olaraq, Kaxetiyyəyə getmiş və burada dəmir yolu üzrə işçiləri qeydiyyata alan "təbəlcü" vəzifəsində çalışmış, nəhayət 1915-ci ildə yenidən Bakıya qayıdaraq, 1918-ci ilə qədər Tağı Nağıyevin "Şafa" məktəbində müəllimlik etmişdir.

(ardı gələn sayımızda)

İstanbulda yüksək təhsil, milli tefəkkür və yaxın silahdaşlar qazanan Hüseyn Cavid 1910-cu ildə Türkiyədən Naxçıvana qayıtmış, üç ay sonra Bakıya gəlmiş, İstanbuldakı tələbə yoldaşı Abdulla Surun təqdimatı ilə 1911-ci ilin sonuna qədər bir il beş ay müddətində Bakıda yaşayan iranlılar üçün İran səfirliyi tərəfindən açılmış "İttihad" məktəbində Azərbaycan Türk dili müəllimi kimi fəaliyyət göstərmiş, 1912-ci ildə Gəncədə Axund Hüseyn Pişnamazzadənin müdir olduğu "Mədrəseyi-ruhaniyyə"də müəllimlik etmişdir...

XX əsrə qədər gəlib keçmiş, Türk tefəkkürünü yaradıcılığının şeriksiz mövzusuna çevirən, bütün tarixi dramlarında daha çox tarixin mahiyyətinə varan Hüseyn Cavid bütün olub-keçənləri dövrlə əlaqələndirmiş, yaşadığı dövrdə dünyada baş verən bütün

Arslan və Məlikşahdan, Türk Moğol İmperatoru - Çingiz Xandan, Teymurlu İmperatoru - Əmir Teymurdan, Osmanlı İmperatorları - İldırım Bəyazid və Sultan II Əbdülhəmiddən əbəz yerə bəhs etməmiş, bu əzəmətli Türk hökmdarlarının bəşər tarixi qar-

nan Gəncəli Abdulla Məmməzadənin (Məşhur Abdulla Surun - A.M) köməkliyi ilə məşhur Türk şair və filosofu Rza Tofiqlə tanış olmuş, evdə ondan təhsil almış, bir il sonra Rza Tofiqin zəmanəti ilə İstanbul Universitetinin Tarix-ədəbiyyat fakültəsinin ədə-

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur